

Pozitivizm ve Siyaset: Yöntembilimsel Bir Eleştirisi

Anıl VAREL**

Öz: Gerçekliğin yapı taşlarını belirleyen ontolojik kabuller, bunların bilgisine nasıl ulaşılabileceğini belirleyen epistemolojik kabuller ve bu ikisini de kapsayarak aşacak biçimde; elde edilen bilgilerin sistematik bir düşünümde nasıl değerlendirilmesi gerektiğini belirleyen yöntembilimsel kabuller, her daim, siyasal düşünceyle ilişki içindedir. Bu bağlamda pozitivizm de, ortaya çıktığı günden itibaren belirli siyasal yönelimleri bünyesinde taşımaktadır. Pozitivizm, 19. yüzyıl ortalarında Fransa'da, mevcut egemenlik ilişkilerini tehdit eden aristokrasi-kilise merkezli direnç ile yoksul halk tabakalarının muhalefetine karşı, toplumsal ve siyasal bir panzehir olarak düşünülmüştür. Yöntembilim alanında pozitivizmin, görünürdeki en apolitik önermeleri dahi -uygulayıcılarının niyetlerinden bağımsız bir biçimde- bu siyasal misyonu ile uyum içindedir.

Anahtar Kelimeler: Yöntembilim, yöntem, pozitivizm, Comte, Durkheim

Positivism and Politics: A Methodological Critique

Abstract: Ontological acknowledgements that determine the main constituent of the reality, epistemological acknowledgements that determine how to acquire knowledge of them and -in a way that includes and goes beyond of both of them- methodological acknowledgements that determine how the acquired knowledge have to be assessed in a systematic thought are always in relationship with political thought. In this manner, positivism involves certain political tendencies since the day it first emerged. In the mid-19th century, positivism has been thought as an antidote against the aristocracy-church centered resistance and the opposition of the poor layers of the public, which threatened the present power relations in France. Even the most apolitical statements of positivism in methodology field -free from the intentions of the practitioners- are also in harmony with this political mission.

Keywords: Methodology, method, positivism, Comte, Durkheim.

*Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde 27.06.2012 tarihinde kabul edilmiş olan, "Comte ve Durkheim Örnekleri Üzerinden Pozitivist 'Nesnellik' ve Siyaset İlişkisinin Eleştirisi" isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünden derlenip, düzenlenmiştir. Bu çalışmaya yapmış olduğu değerli eleştirileri ve katkılarından dolayı, Prof. Dr. Berrin Koyuncu Lorasdağı'na teşekkür ederim.

**Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Akkent 3. Cad., No: 3, Merkez/Çorum/Türkiye.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, pozitivistimin kendi tarihi içinde süreklilik arz eden siyasal eğilimleri ile yöntembilimsel kabulleri arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. Bu sayede, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde bilimsel düşünce ve tarafsızlık ile özdeşleştirilmekte olan pozitivistimin, aslında belirli politik amaçlara gömülü olduğu ve bu itibarla da kesinlikle siyaset üstü olmadığı öne sürülecektir. İkinci olarak, pozitivistimin, politik amaçlarına gayet uygun bir biçimde bilimsel düşüncenin kısırlaştırılmasına yol açtığı ve toplum ile tarihi anlamada uygun araçlar sunamadığı iddia edilecektir.

Aslında yöntembilimsel kabuller ile siyasal yönelimlerin birbirini bütünlemesi, pozitivistime özgü bir nitelik olmayıp; kendi içinde az çok tutarlı kabul edilebilecek tüm sistematik düşünceler için de geçerlidir. Söz gelimi; Antik Yunan'da Sofistler ile Sokrates-Platon çizgisi arasındaki yöntembilimsel tartışmalar, doğrudan Antik Yunan'ın son dönemindeki güncel siyasal mücadelelerin önemli bir mevziisidir. Ortaçağ'da, doğru bilginin nasıl elde edilebileceğine dair St. Augustine ve Thomas Aquinas'ın önermelerinden ya da İslam siyaset felsefesi içinde Gazali ve Meşaiçiler arasındaki yöntembilimsel tartışmalardan da iki farklı dünya görüşü çıkmaktadır. Benzer şekilde, Karl Marx'ın, Hegelci idealizme yönelik yöntembilimsel tüm eleştirileri, hemen her detayında siyasal sonuçlar barındırmaktadır. Bu ve benzeri örneklerin de ortaya koyduğu gibi, yöntem konusu, sadece yöntembilimsel bir tartışma başlığı olarak görülemez.¹ Siyasal düşünce ile yöntem arasında her daim sıkı bir ilişki vardır ve bu gerçek, diğer tüm sistematik düşünce yaratımları gibi, pozitivistim için de geçerlidir. Üstelik ilgili kısımlarda detaylı olarak gösterileceği üzere, pozitivistimin son derece acil ve ciddi politik görevler için tasarlandığı, Auguste Comte ve Émile Durkheim gibi isimler tarafından da defalarca ilân edilmiştir.

Bugün hâlâ pozitivistim üzerine düşünme ihtiyacı ise, onun, sosyal bilim alanındaki yaygınlığından kaynaklanmaktadır. Gerçi günümüzde, pozitivistime yöneltilen eleştiriler bağlamında kayda değer bir literatür birikmiş durumdadır. Bu literatüre genel olarak bakıldığında, bilhassa Frankfurt Ekolü'nün (Eleştirel Ekol, resmi adıyla da 'Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün) ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak Karl Korsch (1886-1961) ve hatta daha önce

¹ Burada, yöntembilimsel kabullerin önce geldiği ve siyasal eğilimlerin onu kaçınılmaz bir biçimde izlediği şeklinde *diyakronik* ve dolayısıyla iki ögesi birbirinden yalıtılarak, biri diğerine kronolojik olarak öncelenmiş bir ilişkiden söz edildiği düşünülmemelidir. Söylenmek istenen; kendi içinde az çok tutarlı bir siyasal düşüncenin, onunla uyumlu yöntembilimsel savlarla temellendiğidir. Üstelik herhangi bir siyasal düşünceye yönelik bu temellendirmenin, bilfiil o düşüncenin mensubu isimlerce açık bir biçimde formüle edilmiş olması da şart değildir. Bir siyasal düşünür, ontoloji ve epistemoloji sorunuyla ilgili tek bir yazı dahi kaleme almamış olsa ve hatta tüm hayatı boyunca doğrudan bu konularla hiç ilgilenmemiş olsa dahi, bu durum, yukarıda ifade edilen ilişkinin gerçekliğini o siyasal düşünür özelinde de ortadan kaldırmaz. Çünkü içinde yaşadığı ve siyasal açıdan yorumladığı toplumsal gerçeklikle ilgili bilgilenmeye çalışan her zihin, bu gerçekliğe ilişkin bilgilerin nasıl elde edilebileceğine dair belirli kabulleri bilinçli veya bilinçsizce devralmıştır.

György Lukács (1885-1971) da bu egemen bilim anlayışına karşı, Frankfurt Ekolü'ne oldukça yakın bir noktadan ve sistematik biçimde eleştiriler yöneltmişlerdir. Her iki düşünür de pozitivizmin tarafsızlık savunusuna karşı onun sınıfsal ve ideolojik bağlamını ortaya koymuş ve ayrıca pozitivizmin, toplumların ve tarihin incelenmesinde uygun bir yöntem olmadığını savunmuştur. Her ne kadar kendisi de sıklıkla 'pozitivist' olarak nitelenmişse de Sir Karl Raimund Popper (1902-1994); fenomenolojinin kurucusu olarak kabul edilen Edmund Husserl (1859-1938); simgeleri, tasarımları ve düşünceleriyle anlaşılmayı bekleyen 'tinsel alan'ı doğa bilimlerinden '*Geisteswissenschaften*' (*Tin Bilimleri*) ile ayıran Wilhelm Dilthey (1833-1911) ve yorumsamacı yaklaşımıyla Hans Georg Gadamer (1900-2002) gibi isimler de pozitivist paradigmaya yönelik kapsamlı eleştiriler getiren önemli düşünürler olarak genel kabul görürler.

Eleştirilerin içerikleri giderek farklılaşmak kaydıyla, pozitivizmin çok farklı düşünce kamplarından yoğun bir biçimde eleştirilmeye başlaması ve büyük bir itibar kaybı yaşaması ise son 30-40 yıllık süreçte gerçekleşmiştir. Bu süreçte özellikle Thomas Kuhn'un (1922-1996), 1962 yılında yayınlanan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* isimli çalışması, pozitivizmin kan kaybını arttırmıştır. Kuhn'un yöntem bilim tartışmalarına kattığı 'paradigma' kavramı, bilime yönelik belirli bir dönemdeki egemen anlayış ve kabuller zincirinin *görelileştirilmesi* ve böylelikle mutlaklık iddialarının aşındırılması yolunda önemli bir etki yaratmıştır.

Görüldüğü gibi pozitivizme yöneltilen eleştiriler tek bir kaynaktan beslenmemiştir. Birbirleriyle uzlaştırılmaları kesinlikle mümkün olmayan düşünsel ekollerden, pozitivizm eleştirisi bağlamında genişçe bir literatür oluşmuştur. Ancak tüm bu eleştirilere rağmen, pozitivizm açık ya da örtük bir biçimde sosyal bilimlerdeki etkililiğini günümüzde de sürdürmektedir. Burada 'örtük' nitelemesiyle kastedilen, araştırmacının, kendi düşünce tarzını kasten saklaması değil; kendisini pozitivist olarak tanımlamasa bile pozitivistçe düşünüyor ve çevresinde gördüğü olguları bu şekilde yorumluyor olmasıdır. Bu durum, bilim dünyasında yaygın bir biçimde, pozitivist temel kabullerin tarafsız ve bilimsel düşünceye uygun tek akıl yürütme tarzı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, pozitivizmin düşün dünyasındaki etkisi, düşünce tarihi içinde kendini 'pozitivist' olarak tanımlayanların toplam sayısından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bu nedenle pozitivizm, sosyal bilim adına hem geride bırakılan bir buçuk asırlık sürecin, hem de günümüzün önemli konu başlıklarından birisi olma özelliğini korumaktadır.

Öte yandan, pozitivizme dair tartışmaların sadece yöntembilimsel bir konu olarak ele alınması önemli bir eksiklik ve pozitivizme dair eleştiriler çoğunlukla böyle bir zeminde yükselmektedir. Hâlbuki tartışma salt

yöntembilim alanıyla sınırlı tutulduğunda, uzun bir süredir bilimsel düşünceyle özdeşleştirilmiş olan ve bu nedenle toplumsal incelemelere damgasını vuran pozitivist ilkelerin, son derece somut politik kaygılarla şekillendirildiği ve buna uygun bir politik tavrın taşıyıcılığını yaptığı gerçeği göz ardı edilmektedir.

Bu saiklerle bu çalışmanın ilk bölümü, pozitivistin özneyi, içinde yaşadığı nesnellikle nasıl bir ilişki içinde algıladığı ve bu algının, hangi siyasal sonuçlara yol açtığı konularına ayrılmıştır. Buna bağlı olarak ikinci bölümde, bu düşünce tarzının tarafsızlık savı tartışmaya açılmaktadır. Üçüncü bölüm ise, pozitivistin, toplumu anlamak isteyen özneyi nasıl kısıtladığını ortaya koymaya yöneliktir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise pozitivistin parça-bütün kurgusu incelenmekte ve bu kurgunun, çalışma boyunca değinilen siyasal eğilimlerle nasıl ilişkili olduğu gösterilmektedir.

Pozitivist Öznenin Toplum ve Tarih Karşısındaki Konumu

İnsan, toplumsal düzen üzerinde sahip olduğunu sandığı ve kendisine atfettiği sınırsız güçten vazgeçmeye yanaşmamaktadır [...] Bilimin bütün alanlarından uzaklaştırılan bu insanın, şeylerin hâkimi olduğuna dair acınası önyargı, inatla sosyolojideki varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan, bilimimizi bu önyargıdan kurtarmaktan daha acil bir görev olamaz; çabalarımızın temel amacı da zaten budur (Durkheim, 2003: 38-39).

Pozitivistin kurucusu olarak kabul gören Comte, bilimsel düşünüşün en ideal örneklerinin, Isaac Newton'un yerçekimi teorisi ve Jean Baptiste Joseph Fourier'in ısı teorisi olduğunu öne sürmüştür ve bu teorileri biçimlendiren zihin haritasının, toplumsal incelemelere de ışık tutması gerektiğini düşünmüştür (Comte, 2001: 38-39). Buna göre yapılması gereken, duyusal olarak sinamaya tâbi tutulamayan tüm önermeleri bilim alanının dışına atarak, ampirik olarak gözlemlenebilen olgular arasındaki düzenli ilişkilerin ifşa edilmesiyle yetinmektir. Bu şekilde, olguların dışarıdan gözlemlenmesi, aralarındaki düzenliliklerin keşfedilmesi ve bu düzenliliklerin zihne aynen yansıtılmasıyla 'nomolojik' (yasa-bağımlı) bilgilere ulaşılacak ve bu bilgilerin genelliği sayesinde kestirimlerde bulunabilmek de mümkün olacaktır. Comte'un baş eseri olan *The Couse of Positive Philosophy*'de (1830-1842) durmaksızın tekrarlanan tema budur.

Comte, bir önemenin nasıl yasa niteliği kazanacağı konusunda ise kesin bir tarif vermemiştir. Ancak Comte ve ardılları, 'ampirik sinama'yı, 'doğrulama' olarak kabul etmişlerdir. Popper'in *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* (1934) isimli çalışması ise bu epistemolojik kabule yönelik bir müdahale niteliği taşımaktadır. Burada, kuramların doğrulanmalarının hiçbir zaman mümkün olamayacağı; çünkü bunun için, sonsuz sayıda deney yapılmasının gerekli olduğu savunulacaktır. Popper'in, bu tümevarım problemi karşısında önerdiği çözüm ise yanlışlanabilirlik ilkesidir ve bu nedenle pozitivistin önemli

ayaklarından biri olan Viyana Ekolü'yle² hayatı boyunca devam edecek bir polemige girmiştir. Ancak Popper, Anthony Giddens'in (2003: 184-185) da vurguladığı gibi, yöntembilim kurallarının hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimlerde ortak bir biçimde varolabileceğini öne sürme, bilimsellik ölçütünde deney ve gözlemi ön plana çıkarma ve özne-nesne ayrımını vurgulama gibi konularda pozitivist tezleri sürdürmüştür.

Diğer yandan pozitivistizmin ampirik olarak sınanabilir tarafsız veri elde etme arzusu, pozitivistizmin ilk döneminde bulunmayan, ancak zaman içinde yaygınlaşacak olan bir eğilimi; sayısal verilere yoğunlaşma eğilimini de beraberinde getirmiştir. Ancak günümüzdeki araştırmalarda son derece yaygın olan nicelleştirme eğiliminin kökleri, yine pozitivistizmin ilk döneminde bulunmaktadır. Sosyolojinin kurucusu Comte, bir kez dahi saha çalışması yapmamış, örneğin Durkheim gibi resmi istatistikî verileri toplayıp onlar üzerinden genel geçer sonuçlar elde etmeye çalışmamıştır. Ancak bilim insanının, sadece deney ve gözlem aracılığıyla duyumsadığı verileri düzenlemesi, asla bundan öteye geçmemesi ve tarafsızca elde edilmiş verileri birbirleriyle ilişkilendiren bir hakem olması gerektiğini öne süren Comte ile sayısal veriler üzerine dayanan çalışmaların üstün bilimsellik göstergesi taşıdığını düşünen günümüz pozitivistleri arasında doğrudan ve açık bir bağ vardır. İkincisi, birincisinin mantıksal bir uzantısıdır.

Sonuçta tüm tarihi boyunca pozitivistizm, yukarıda ifade edilen ilkeler doğrultusunda olgusal olanı gerçek, gerçek olanı da olgusal kabul etmiştir. Bu nedenle, 'kuramsal kurgulama' fikrini ise metafizik bir tınlamaya sahip, pozitivist çağ öncesine ait bir hurafe olarak değerlendirmiştir. Pozitivistizmin, felsefeye karşı savaş açmasının nedeni de budur. Çünkü pozitivist düşüncede kuramsal kurgular, 'ideolojik', 'spekülatif' ve 'öznel' olarak etiketlenir ve bu nedenle bilim-dışına atılmak istenir. Yani nesnenin bilgisi, gerçekte, özneye işlenmemiş (her neyse aynen o şekilde, ham) hâlde yansımadağı; aksine, belirli bir yöntem aracılığıyla ve *soyutlamalarla* zihne işlendiği hâlde pozitivistizm, toplumsal olguların gözleme açık yönleriyle, göründükleri gibi incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Böylelikle olgunun, her nasılsa o şekilde zihne yansıtacağı düşünülmüştür. Nitekim pozitivistizmin, kavramları, kavramların işaret ettiği nesnellikle özdeş tutmasının nedeni de budur. Hâlbuki yapılan bir tartışmaya veya incelenen bir araştırma evrenine yönelik belirli özelliklerin ön plana

² Bilgiyi dile getiren önermenin ampirik olarak sınanabilirliği hususunda somut süzgeçler oluşturulmasına çabalayan Viyana Ekolü, 19. yüzyıl pozitivistizminin 20. yüzyılda yeniden organize edilme çabalarında en sistematik girişimlerden birini gerçekleştirmiştir. Başlıca temsilcileri arasında Ludwig Wittgenstein, Otto Neurath, Rudolph Carnap, Moritz Schlick gibi düşünürlerin yer aldığı Viyana Ekolü ile 19. yüzyıl pozitivistizmi arasındaki köprüyü kuran ise Ernst Mach'tır. Bu ekol, bir önermenin bilimsel bir tartışmanın konusu olabilmesi için (bilimsel açıdan 'anlamli' olabilmesi için), doğrulanabilir bir olgusal içeriğe sahip olması gerektiğini savunmuştur. Viyana Ekolü hakkında kapsamlı bir eleştiri için bkz.: Cornforth, 2006.

çıkarılması amacıyla belirli niteliklerin diğerlerinden bilinçli bir biçimde düşüncede *yalıtılması* anlamında ‘soyutlama’ (*abstrahe*: çekip almak); her türlü düşünce biçiminde ve insanların gündelik yaşamlarında dahi sıklıkla gerçekleştirdikleri bir edimdir. Bu anlamda, aslında pozitivistler de ele aldığı konularda (örneğin Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*’nde veya Comte, *Pozitif Siyaset* isimli eserinde) soyutlamalar yapmışlardır. Dolayısıyla bu açıdan, pozitivistlerin iddia ettiği aksine gerçeklik, aynen olduğu gibi ampirik gözleme taşınmamış; özne tarafından biçimlendirilerek temellük edilmiştir.

Ne var ki pozitivistlerde ilkesel olarak akla verilen yer, dışarıdan gözlemlenen olguların doğal düzenliliğini görmek ve bu düzenliliği öznel müdahalelerde bulunmadan, kuramsal kurgulamalardan muaf ve tarafsız biçimde, olduğu hâliyle ifade etmekten ibarettir. Bu süreçte sosyal bilimcinin, tıpkı laboratuvarındaki bir laborant gibi, bilgisi edinilmeye çalışılan nesnelliği dışarıdan gözlemlendiği düşünülmektedir.

Doğumundan günümüze, pozitivistlerin başlangıç ilkeleri (diğer ilkelerin türetileceği temel koyucu unsurlar) özet olarak bunlardan ibarettir ve gerçekten de tüm bu ilkeler, ilk bakışta herhangi bir siyasal içerikle yüklü değilmiş gibidir. Oysa pozitivism, yukarıda özetlenen kurguda, bilgiyi edinmeye çalışan özneyi, Lukács’ın (2006: 17) deyimiyile ‘kontemplatif’ (“düşünsel seyirci”, “çevresini, müdahale etmeksizin yalnızca seyredici”) bir konuma indirgemektedir. Böylesi bir kavrayışla bilginin, içinde yaşanan toplumsal düzeneğin parçalarıyla veya bir bütün hâlinde siyasal ve toplumsal pratiğin dışına taşınması mümkün hâle gelmektedir. Bu şekilde sınırlanmış olan düşünce, bilgisini elde ettiğini düşündüğü olgusal gerçeklikleri giderek *doğallaştırır* ve hem incelediği nesneliliğin hem de o incelemeyi yapan kendi zihninin tarihsel bağlamını perdeler. Max Horkheimer’in (2012: 349), “[d]uyuların bize sunduğu olgular, çifte bir biçimde: algılanan nesnenin tarihsel karakteri ve algılayan organın tarihsel karakteri yoluyla, toplumsal olarak önceden biçimlendirilmişlerdir: her ikisi de yalnızca doğal değildir, insan etkinliği yoluyla biçimlendirilmiştir” derken, işaret ettiği sorun budur. Comte’un verdiği örnek üzerinden ifade etmek gerekirse; nasıl ki yerçekimi, bilen öznenin bilgisinin dışında bir yerlerde hep hazır ve nazır, insanî pratiğin dışında, verili olarak duruyor ve bu nedenle insan tarafından ona müdahale edilemiyorsa, toplumsal ilişkilerin de benzer türde açıklamalara tâbi tutulması, topluma dair belirli bir anda algılanan gerçekliğin asla olmaması gerektiği kadar insanî pratikten ve tarihsel görecelikten bağımsızlaşması anlamına gelecektir. Bunun sonucu da, o anki mevcut toplumsal fenomenlerin ve ilişkilerin doğallaştırılması ve meşrulaştırılması olacaktır.³

³ Aslında bu paragrafta ifade edilen eleştiri, Frankfurt Ekolü’nün pozitivistlere yönelik eleştirilerinin de en merkezi noktasıdır. Özellikle Horkheimer’in 1937 yılında kaleme alınan *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* isimli

Öte yandan, tüm sosyal (ve siyasal) faaliyetin, toplumsal ve tarihsel nesnellikle koşullanışı; ancak bu koşulların da bilfiil insanlar tarafından yeniden-üretileme ve yeniden-üretilmeme ihtimalinin daima mevcut oluşu, pozitivist zihnin nedensellik anlayışında arızaya sebebiyet vermektedir. Pozitivizm, determinizm (belirlenimcilik) ile volutarizm (iradecilik) arasında bir salınım gerçekleştirmediğinden dolayı toplum ve tarih ile insan arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi kuramaz; bu nedenle iki tarafa da aynı anda odaklanabilmekte büyük güçlük çeker. Yani pozitivizmin nedensellik anlayışı, insanî pratik ile toplum ve tarih arasında karşılıklı bir ilişkinin kurulabilmesine olanak vermez. Ya insandan ve insanî pratikten söz edileceğinde, o pratik üzerindeki nesnel belirlenimlerin etkisi görülemez ve nesnel koşullar yok olurken geriye sadece, boşlukta serbestçe salınan fikirler kalır. Ya da tersine, toplumsal yapı ve ilişkiler ele alınırken (ki pozitivizmin kurucuları, *bütünü*le ilgilendiklerinden dolayı, genelde onların odak noktası burasıdır) toplum ve tarih, insanî pratiğin ve onun dönüştürücü potansiyelinin dışında kaskatı bir biçimde statikleştirilir. İnsana da, bu *doğallaştırılmış* mekanizmaları ‘bilimsel’ olarak öğrenmek ve bunlara boyun eğmek kalır. Aslında bu açıdan pozitivizmin tarafsızlık iddiası, daha kurulduğu günden bu yana temelsizdir. Aşağıda bu konu detaylı biçimde ele alınacaktır.

çalışması, egemen sosyal bilim anlayışına karşı geliştirilen eleştiriler bağlamında geçtiğimiz yüzyılın en ses getiren metinlerinden biri olarak kabul görmektedir. 1923 yılında Frankfurt Üniversitesi’nde, bir grup düşünürün bir araya gelmesiyle kurulan bu ekolün önde gelen isimleri arasında Horkheimer’in yanı sıra, Herbert Marcuse, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Erich Fromm ile ‘ikinci kuşak’tan Jürgen Habermas da sayılabilir. Ekol, ‘eleştirel’ sıfatını, kendi deyimleriyle ‘geleneksel kuram’ın aksine mevcut egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimini amaç edinmemeleri ve hem mevcut (kapitalist) topluma hem de bu toplumu meşrulaştıran egemen bilim anlayışına karşı eleştirel duruşundan alır (Theborn, 2006: 20-21). Ancak literatürde çoğunlukla görmezden geliniyor olsa da, eleştirel kuramın özellikle erken döneminde pozitivizm eleştirilerindeki merkezi temalar öz itibarıyla, önce Lukács ve ardından Korsch tarafından da işlenmiştir (karşılaştırma için bkz.: Korsch, 2000; Lukács, 2006). Aynı temaların izleri geçmişe doğru izlenmeye devam edildiğinde ise Karl Marx’ın klasik ekonomi-politikçilere yönelik eleştirilerine ve meta fetişizmi kavramsallaştırılmasına ulaşılacaktır (karşılaştırma için bkz.: Benhabib, 2005). Korsch ve Lukács ile Frankfurt Okulu teorisyenlerinin pozitivizm eleştirilerinde en temel farklılık ise, Korsch ve Lukács’ın, pozitivizme karşı bilim mevzilerinde göğüs göğse bir mücadeleye girişmesidir. Başka bir ifadeyle bu iki düşünür, bilimsellik iddiasından ve savunusundan kesinlikle vazgeçmeden pozitivizmle hesaplaşma yoluna gitmiştir. Frankfurt Okulu da erken döneminde, ‘felsefe-bilim’, ‘bilim-eleştiri’ ve ‘olgu-değer’ birlikteliğini pozitivizme karşı bir eleştiri olanağı olarak kuşanmıştır. Ancak Frankfurt Okulu zaman içerisinde (özellikle 1940’lardan itibaren), olgusal içeriğini yitirmiş bir felsefe mevziine geri çekilmiş ve pozitivizmle mücadeleyi, bilim mevziini ona terk ederek sürdürmüştür (detaylı bir okuma için bkz.: Bağcı, 2006; Bottomore, 2013; Holz, 2014).

Tarafsızlık Mitosu

[M]evcut koşullar göz önünde tutulduğunda yapılacak en doğru şeyin toplumda ortak bir ideale inanılmasını sağlamak olduğu görülmektedir (Durkheim, 2004: 100-101).

Pozitivizmin belirli bir politik hedefin peşinde koştuğu, erken dönem pozitivistlerince sıklıkla ve oldukça açık bir biçimde dile getirilmekteydi.⁴ Ancak bu politik misyonun, toplumdaki çıkar çatışmalarının arasında, tam da tarafsız konumda olmanın yol açtığı bir siyasal tavır olduğu öne sürülüyordu. Başka bir ifadeyle, pozitivizmin baştan sona siyasal bir bağlamının olduğu açıkça ifade ediliyordu; ancak bu siyasal bağlamın, toplumdaki çıkar çatışmaları açısından pozitivistleri o ya da bu tarafa yakınlaştırmadığı iddia ediliyordu. Yani onlar, tüm ulusun -sözde- ortak çıkarlarını savunuyorlardı.

Ne var ki, tarihsel akışın belirli bir anındaki toplumsal ilişkileri ve dolayısıyla mevcut egemenlik ilişkilerini *doğallaştır*anların, tarafsız bir hakem konumunda olabilmeleri mümkün değildir. Aşağıda bu konu üzerinde daha detaylı biçimde durulacaktır; ancak bundan önce ilk olarak dikkat çekilmesi gereken sorun, günümüz pozitivistlerinin tutumudur.

Yukarıda ifade edildiği gibi, ilk dönem pozitivistleri, toplumun iç çelişkileri karşısında kendilerinin tarafsız olduklarını iddia ediyor olsalar da, yine de, uyguladıkları ‘bilimsel’ yöntemin, doğrudan politik beklentilerinin bir sonucu olduğunu saklamıyorlardı. Ancak aynı ‘bilimsel’ yöntemi sürdüren günümüz pozitivistleri ise, toplum içinde değil bir taraf olduğunu kabul etmek; taşıyıcısı oldukları bilim anlayışının politik bir bağlamı olduğunu dahi çoğunlukla inkâr etmektedirler. Hâlbuki sürdürücüsü oldukları bilim anlayışı, insanlık tarihinde

⁴ Aşağıda, pozitivizmin kurucusu olarak genel kabul gören Comte’un siyasal beklentilerine dair yaptığı bazı önemli açıklamalar arka arkaya alıntılanmıştır. Durkheim’in benzer yöndeki bazı açıklamaları için bkz.: Durkheim, 2004: 204; 2003: 15-16, 140-141, 165.

“[...] Pozitif felsefe dediğim şeyin dahilinde göstermem gereken ve bugün bu felsefe pratik açıdan en önemli felsefe olduğuna göre, şüphesiz genel ilgiyi hak etmeyi tüm diğerlerine olduğundan daha çok borçlu olduğu [...] temel özellik, bu felsefenin *en uygar ulusların uzun zamanından beri içinde bulunduğu kriz hâlini sona erdirmesi gereken toplumsal yenilenmenin tek sağlam temeli* olarak düşünülebilmesidir. [...] Düşüncelerin dünyayı yönettiğini ve alt üst ettiğini ya da başka bir deyişle tüm sosyal mekanizmanın sonuçta görüşler üzerine kurulduğunu, bu eserin okurlarına kanıtlama gereğini asla duymayacağım. Onlar, özellikle günümüz toplumlarının büyük politik ve tinsel bunalımının son çözümde, *zihinsel anarşiye dayandığını* bilirler [...] *Bireysel zihinler, toplu bir onamayla, ortak bir toplumsal doktrin oluşturmaya elverişli belirli bir genel düşünceler bütününe benimsemedikleri sürece, ulusların durumunun, onaylanabilecek tüm geçici politikalara rağmen, her şeyden önce zorunlu olarak devrimci kalacağı ve yalnızca geçici kurumlar içereceği görmezlikten gelinemez*” (Comte, 2001: 54-55; vurgular yazara aittir).

“[A]rtık geriye yalnızca, pozitif felsefeyi, içine sosyal fenomenlerin incelenmesini de dahil ederek, tanımlamak ve ardından onu tek bir homojen doktrin kütesi olarak özetlemek kalmıştır. Bu iki çalışma yeterince ilerlemiş olduğu zaman pozitif felsefenin kesin başarısı gerçekleşmiş ve *aynı anda toplumda düzen sağlanmış olacaktır* [...] bu felsefenin, insan türünde, bundan böyle sürekli olarak üstün olmasını sağladığı genel düşünceler sistemini doğrudan doğruya kuralım, *uygarlaşmış halkı hırpalayan devrimci bunalım sona erecektir*” (Comte, 2001: 56-57; vurgular yazara aittir. Ayrıca bkz.: Comte, 1974: 399-400).

sınıf çatışmalarının en keskin ve en dolaysız tezahürlerini yaşayan 19. yüzyıl Fransa'sının bunalım koşullarında, statükonun korunması amacıyla tasarlanmıştı. Pozitivizm eliyle, mevcut rejime karşı bir yandan kilise-aristokrasi merkezli direncin, diğer yandan ve asıl olarak da ortalığı kasıp kavuran toplumsal muhalefetin ortadan kaldırılması hedeflenmişti.

Gerçekten de 19. yüzyıl, hem evrensel düzeyde hem de özel olarak Batı Avrupa'da, siyasal ve düşünsel açıdan oldukça çalkantılı bir dönemdir. Bu dönemde, pre-modern toplumların modern toplumlara dönüşümü sürecinde geçmişten arda kalan maddi ve ideolojik kalıntılar varlığını sürdürmektedir. Nitekim 1858 doğumlu olan Durkheim, 20. yüzyıl eşliğinde dahi kendisini, eski rejim kalıntısı olan ideolojik öğeleri eğitim programından temizlemeye hasretmiştir. Durkheim'ın, çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiğini tartışan *Ahlâk Eğitimi* (1925) isimli çalışmasının temel amaçlarından biri budur. Üstelik yeni rejime karşı *Ancien Régime*'den (Eski Rejim'den) arda kalan bariyerler, toplumsal yaşamın kıyısında köşesinde kalan ideolojik motiflerden ibaret değildir. 1894 yılında patlak veren Dreyfus Davası'nın, Katolik ve Kralcı çevreler ile cumhuriyetçiler arasındaki bir hesaplaşmaya dönüşmüş olması, 1789'un üzerinden yüzyılı aşkın bir süre geçmesine rağmen *Ancien Régime* kalıntılarıyla mücadelenin sona ermediğinin çarpıcı bir kanıtını oluşturmaktadır. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki kamuoyunda tanınmış bir kişilik olarak Durkheim, bu saflaşmada cumhuriyetçilerden yana açık bir biçimde taraf olmuştur.⁵

Dolayısıyla *Ancien Régime* ve onunla ilgili tüm arda kalan unsurlar, 19. yüzyıl boyunca kapitalist ulus-devletin varlığını ve istikrarını tehdit eden bir odak olmaya devam etmişlerdir. Comte ve Durkheim gibi pozitivizmin önde gelen düşünürleri, bu saflaşmada açık bir biçimde yeni rejimden yana taraftarlar ve bu açıdan *değişimi* savunmaktadırlar. Dünyayı dünyevi olanla açıklamaya çalışmaları, teolojiye ve metafiziğe karşı savaş açmaları, bilime yönelik savunuları, aydınlanmanın ilerleme nosyonunu -bir şekilde- sahiplenmeleri vb. özellikleri, bu siyasal duruşun felsefi düzeydeki uğraklarıdır.

Ancak yeni rejimin bekası ve istikrarı yolunda, geçmişten arda kalan bariyerlerin haricinde başka ve yeni bir tehdit de söz konusudur. Bu, özellikle 19. yüzyılın ortasından itibaren gittikçe kabarmakta olan toplumsal muhalefettir. Aslında daha 1789 İhtilali'nden beri toplumun ast sınıfları, siyasal çatışmaların bizatihi içinde olmuşlardır. Ancak 19. yüzyılın ortalarından ibaren (burada özellikle 1848 İhtilâli önemli bir eşiktir), toplumun ast sınıfları doğrudan sınıfsal söylemlerle siyaset sahnesini işgal etmeye başlamışlardır. Comte, 1848 İhtilâli ile Louis Blanc önderliğinde sosyalist bir iktidarın kuruluşunu ve bu

⁵ Durkheim ve beraberindekilerin, ülkenin mevcut politik karmaşası içerisinde nasıl bir siyasal tavır aldığı hususunda detaylı bir çözümleme için bkz.: Tiryakian, 2006.

iktidarın ortaya çıkış koşullarını on yıllardır hazırlamakta olan toplumsal iklimi bizatihi teneffüs etmiştir. Durkheim ise çocukluk yıllarında 1871 Paris Komünü'nün kuruluşuna tanıklık etmiştir ve bilindiği gibi Komün'ün almış olduğu yenilgiye rağmen sosyalist ve anarşist gruplar, Fransa'da güçlü bir siyasi özne olmayı, ilerleyen yıllarda da sürdürmüşlerdir. Yoğunluğu ve içeriği kısmen değişse de benzer kaygılar, Herbert Spencer ve John Stuart Mill gibi dönemin diğer pozitivist düşünürleri için de karakteristiktir. Ancak şurası kritiktir ki, toplumsal çatışmanın şiddeti göz önünde bulundurulduğunda, pozitivistlerin ana vatanının Fransa olması bir rastlantı değildir.

İşte bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda Comte'un 'zihinsel anarşi' ya da 'devrimci bunalım' gibi ifadelerine yansıyan ya da Durkheim'ı toplumda 'ortak bir ideal' yaratmaya götüren çekince ve korkuların kaynağı açığa çıkmaktadır. Pozitivistler için toplumsal muhalefetin varlığı bir anomali durumudur ve ortadan kaldırılmalıdır. Pozitivism bu noktada, *Ancien Régime* ile olan kavgasında yaptığı aksine *değişimi* değil, *düzeni* savunmaktadır. Bilhassa da pozitivistlerin, siyaseti neden teknokratik-bürokratik bir zanaata dönüştürdüğü ve neden kendisini toplumun tarafsız bir hakemi olarak sunmakta ısrar ettiği sorularının cevabı da buradadır. Nasıl ki doğa bilimcilerinin ortaya koyduklarına muhalefet edebilmek mümkün değilse, *sosyal fizikçinin* tespitleri de kesindir ya da öyle olmalıdır. Eğer pozitivistlerin bu nitelikleri toplum tarafından kabul görececek olursa, siyasal-toplumsal konularda farklı farklı görüşlerin savunulabilmesi ve muhalefet edilebilmesi için herhangi bir meşruiyet dayanağı kalmayacaktır. Bu çalışma boyunca değinilen tüm yöntembilimsel önermelerde de bu siyasal misyona uygun yansımaları gözlemleyebilmek mümkündür.

Bu açıdan, "otuz yıldan beri çeşitli rejimlerimizde muhalefet denilen şeye karşı daima derin bir nefret ve her türlü yapıcı'lara karşı gizli bir yakınlık duymuşumdur" diyen Comte'un (aktaran Hançerlioğlu, 1995: 285) ya da "yöntemimizin, insanın iradi eyleminin toplumsal olguların doğasını, bunlar mahiyetçe ne kadar esnek olurlarsa olsunlar, büsbütün değiştiremeyeceğini savunması bakımından tutucu olduğu bile söylenebilir" diyen Durkheim'ın (2003: 15-16) temellerini attığı epistemolojiyi bugün sürdürenlerin, siyaset-üstü bir bilim icra ettiklerine yaygın biçimde inanıyor olmaları ciddi bir sorundur.

Makalenin başında da belirtildiği gibi, pozitivistlerin sosyal bilim alanındaki etkisi, düşünce tarihi içinde kendini 'pozitivist' olarak tanımlayanların toplam sayısı ile ilişkilendirilemeyecek genişliktedir.⁶ Bilhassa

⁶ Hatta Durkheim'ın dahi kendisini bir pozitivist olarak değil; 'bilimsel rasyonalist' olarak tanımlamayı uygun gördüğünü burada not etmek gereklidir (Durkheim, 2003: 17, 269). Ancak Durkheim'ın Comte'a yönelik eleştirileri, onun çizdiği yöntembilimsel ilkeler hakkında değil; daha ziyade, Comte'un bu ilkelere sadık kalmadığı yönündedir (Durkheim, 2003: 78-79, 220-221, 234-235). Yani terimleri hukuktan ödünç alarak ifade etmek gerekirse, Durkheim'ın, Comte hakkındaki eleştirileri esasa değil; usule yöneliktir. Sonuçta

günümüzde bir araştırmacının ya da düşünürün, ‘pozitivist’ kelimesini kendi kimliğini tanımlama amacıyla kullandığına şahit olabilmek pek mümkün değildir. Günümüzde pozitivizm, adı artık bu isimle birlikte anılmayan ‘bilimsel ilkeler’ olarak varlığını sürdürmektedir ve pozitivizmin günümüzdeki *örtük* egemenliği de tam olarak bununla ilişkilidir. Bu örtük egemenlik, felsefe ve siyaset felsefesi aleyhtarlığı ya da olan-olması gereken ayrımları gibi tutum ve kaygılarda açığa çıkmaktadır. Sözgelimi, içinde yaşanan toplumsal sistematiğe yönelik bütünsel bir soyutlama ve eleştiri, bugün de kelimenin negatif anlamıyla ‘felsefe’ olarak nitelenebilmektedir; yani içi boş, faydasız ve metafizik bir tartışmadır. Bunun karşısında, sonucu çoğunlukla da önceden belli bir önerme için dahi anket ve taramalar yapmak ve sonra da bunlardan elde edilen verileri nicelleştirerek bir korelasyon yakalamak, yaygın bir biçimde ‘bilimsellik’ göstergesi olarak kabul görmektedir. Zira sosyal bilimciden beklenen, tarafsızca gözlem yapmasıdır ve araştırmacı nicel verilerle konuştuğunda, bilimsel tarafsızlığın gerekliliklerini yerine getirmiş sayılmaktadır.

Öte yandan yukarıda ifade edilen yöntembilimsel ilkelerin bir sonucu olarak pozitivizm, özgürlük, ahlâk, eşitlik, sömürü, katılım, adalet vb. konulara ilişkin normatif fikirlerin tartışmanın bilimselliğine zarar vereceğini öne sürmüştür -ki elbette bu tutum da onun statükocu politik misyonu ile gayet uyumludur. Gerçi pozitivizmin özellikle erken döneminde, Comte, Durkheim ve Spencer gibi isimlerin bu örneklenen kavramlar etrafında görüş bildirmekte sakınca görmedikleri ve açık açık değer yüklü önermelerde buldukları görülmektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi bu düşünürler, bu kavramlar hakkındaki kanaatlerini, bilimsel bulguların bir sonucu olarak sunmaya çalışmışlar; değer yargılarıyla yönlendirilmediklerini iddia etmişlerdir. Ancak pozitivizmin

Durkheim, ilk kez Comte tarafından sistematik hâle getirilen pozitivist ilkelerin yeniden üretimini gerçekleştirdiği için, onun kendisini nasıl tanımladığından bağımsız biçimde bu çalışmada, ‘pozitivist’ sınıflamasının içine dâhil edilmiştir. Burada yer kısıtı nedeniyle Comte ile Durkheim arasındaki düşünsel süreklilikler detaylı biçimde ortaya konamayacak olsa da, bu çalışmada kendisinin niye Comte’un ardılı olarak kabul edildiği şu gerekçelerle kısaca izah edilebilir: (I) Pozitif olanın metafizik olana üstünlüğü savı; (II) insanlığın selâmeti için ani siyasal-toplumsal kırılmaların değil, sağlam bir düzenliliğin gerekli olduğu inancı; (III) buradan çıkarsanan evrimci gelişme anlayışı; (IV) bilimde sadece ampirik olarak gözlemlenebilen olguların ele alınması gerektiği düşüncesi; (V) bilimsel düşünüşün spekülâtif konularla değil, insanlığa pratik olarak faydalı olacak konularla ilgilenmesi gerektiği düşüncesi; (VI) bu yüzden sosyolojinin felsefeden bağımsızlığını ilân etmesinin gerekli olduğu önermesi; (VII) bütün sistematik düşüncelerin kaynağının teoloji kökenli olduğu ve bilimsel düşüncenin dini düşüncenin geliştirilmiş bir hâli olduğu fikri; (VIII) kendisi inançsız olsa da kitlelerin dine ihtiyaçları olduğu görüşü; (IX) tarihin tek tek kişilerin yapıp ettikleriyle değil, nomolojik bir açıklamayla ele alınması gerektiği fikri; (X) açıkça ifade edilerek veya mantıksal bir çıkarsama olarak anın, ‘tarihin sonu’ olarak kutsanması ve günün, tarihsel bağlamın dışına taşınması gibi belli başlı özellikleri açısından Durkheim, Comte’un bir ardılıdır. Üstelik Durkheim, sadece yöntembilimsel düzeyde değil, siyasal açıdan da Comte ile aynı saflara düşmektedir; zira kendisi, siyasal iktidarın en önde gelen organik aydınlarından biridir. O da Comte gibi, hem eskiyi diriltmeye çalışan aristokratik kalıntılar, hem de toplumsal sistematiği kökten dönüştürmeye çalışanlar karşısında mevcut rejimin ve toplumsal egemenlik ilişkilerinin güvenilir bir destekçisidir.

egemenliğindeki sosyal bilim, ‘bilim’selleştikçe, bu kavramlar da ideoloji dünyasına; yani bilim dünyasının dışına atılmaya başlanmıştır.

Oysa her araştırmacı, araştırmasının öncesinde ve araştırma sürecinde ideolojik bir belirlenim altındadır. Ancak, tam da ideolojiyi ideoloji yapan sebeplerle, balıkların içinde yüzdükleri suyu görememeleri gibi (benzetme Louis Althusser’indir; 1984: 35) araştırmacı da o tekil araştırma ediminin bütün safhalarında, onu önceleyen eğitim-öğretim programında ve dahası özümlediği bilim anlayışında dahi belirli ideolojik belirlenimleri taşıdığını çoğunlukla göremez.⁷ Hâlbuki araştırmacıların düşünceleri ve algılayış tarzı, sınıf, etnisite, yaş, cinsiyet gibi varlık koşullarıyla ilişkilidir ve Tülin Öngen’in (2008: 35-36) de ifade ettiği gibi, “bilimin ve ideolojinin ayrı dünyalara ait olduğu yolundaki görüşün kendisi ideolojik bir düşüncedir.”

Bu açıdan toplumu açıklamaya yönelmiş her kuram, içinde yeşerdiği toplumsal koşulların bir ürünüdür. Üstelik kuram, toplumsal olmasının yanında, aynı zamanda tarihseldir de. Çünkü bilgisi edinilecek olan toplum, statik kalabilen bir nesne değildir. Dolayısıyla toplumsal alanda belirli bir andaki en doğru bilgi dahi, bu anlamda tarihsel olarak görelidir. Sözelimi mevcut sermaye birikim modellerine yönelik en yetkin bir çözümlenme dahi, iktisadın *genel yasaları* olarak nitelemez. Zira araştırma nesnesinin kendisi de sürekli bir değişim içindedir. Aynı şekilde, mevcut tüm rejim biçimlerini en açıklayıcı ve en kapsamlı bir biçimde ortaya koyan bir çalışma da, tarih içinde hareketsiz kalan bir nesneliliği tüketmemektedir. Bu nedenle hiçbir devlet kuramı, tarihin sonsuz akışı içerisinde son sözünü söylemiş olamaz; kuram geliştirilmek, revize edilmek mecburiyetindedir. Bu anlamda, öznenin incelemekte olduğu nesnellik ile kurduğu ilişki, aslında belirli bir tarihsel uğrakta gerçekleşen deneyimin sonuçlarıdır. Ancak pozitivism, bir yandan bilgiyi deneyime dayandırmasına rağmen, diğer yandan da kendi deneyiminin tarihselliğini hesaba katmamaktadır (Cornforth, 2006: 35). Böylelikle kendisini, tarih-üstü bir konuma yerleştirmektedir.

Tüm bu nedenlerle pozitivismin ‘ideolojiden arınmış olma’ niyeti ve ‘olgu-değer’ ayrımları, bunlar gerçekten uygulandıkları için değil (başka bir deyişle, pozitivism gerçekten tarafsız, değer yargısız bir bilimi icra edebildiği ve bu şekilde gerçekliği kavrayabildiği için değil); bu nitelikler, ideolojik bir

⁷ Bunu ifade etmek, zorunlu olarak, her türlü düşünce ve kanaatin bilimsel açıdan birbirlerine eşitlenebileceğini ve dolayısıyla bilimsel nitelik açısından hiçbirinin, bir diğerinin üzerine konulamayacağını savunmak anlamına gelmez. Yani kuramın, toplumsal gerçekliği açıklayabilme becerisi ile kuramcının tüm araştırma safhasında ideolojik bir belirlenim altında olduğu gerçeği, birbirinden ayrı konulardır. Bir araştırmacı, hiçbir ideolojik ve siyasal yönelimin altında bulunmadığını iddia ederek, toplumsal gerçekliğin son derece tahrif edilmiş bir yorumunu sunabilir veya tam tersine, siyasal nedenlerle bir konuya eğildiğini açıkça ifade eden bir araştırmacı, ele aldığı araştırma evrenindeki ilişkileri sağlam bir yetkinlikle açığa çıkartabilir. Bu açıdan, araştırmacının tarafsız olup olmadığı ile ortaya koyduğu çözümlenimin bilimsel olup olmadığı meseleleri, birbirinden ayrı konulardır.

yanılsama ürettikleri için sorunludurlar. Yani pozitivizmin, ‘tarafsızlık’ ve ‘ideolojiyle lekelenmemiş olma’ iddiası, daima onun tarafsızlığının ve daima ideolojik bir tasarımı beraberinde getirdiği gerçeğinin üstüne örtülen bir perde olduğu için sorunludur. Yukarıda da ifade edildiği gibi pozitivizm, 19. yüzyılın ortasında, Fransa’da muhalefeti ortadan kaldırma ve bu sayede statükoyu sağlamlaştırma şiarıyla ortaya çıkmış; bu nedenle de kendisini, incelediği toplumsal olguları yerçekimi yasası gibi *doğallaştırmaya* hasretmiştir. Toplumun tarafsız hakemi olma iddiası da, mevcut toplumsal ilişkileri *doğallaştırma* çabasının ve bu konuda ortaya çıkan muhalif sesleri (Comte’un deyimiyle ‘zihinsel anarşi’yi) ortadan kaldırma çabasının zorunlu bir uğrağıdır. Bu noktada, pozitivizmin, siyasal ve yöntembilimsel eğilimlerinin birbirlerini nasıl tamamladıkları açıktır: Nasıl ki fizikte Newton’un ortaya koyduğu yasalara muhalefet edebilme imkânı söz konusu değilse, pozitivistlerin topluma dair -sözde- bilimsel tespitlerine de katılıp katılmama özgürlüğü olmayacaktır. Çünkü pozitivist, tarafsız bir sosyal *fizikçidir*.

Diğer yandan pozitivistin, kendisini, ‘toplumun tarafsız sesi’ olarak görmesiyle aynı zamanda felsefeye karşı savaş açmış olması, şu gerçeğin üstünü örtmemelidir: Teodor Oizerman’ın (1998: 79-80) vurguladığı gibi, felsefenin idealist ayağı da (ki bu ayak, felsefenin bilinen tarihinin çok büyük bir kısmıdır) bütün tarihi boyunca, tıpkı pozitivizm gibi, tarafsızlık mitosuyla yaşamış, hatta bundan güç almıştır. Dolayısıyla aslında pozitivizm, bir yandan felsefeye savaş açarken, bir yandan da idealist felsefe geleneğinin en temel motivasyonlarından birini devralmıştır.

Sonuçta, tarihi boyunca pozitivistin tarafsızlık iddiası ya bir aldatmacadır ya da en azından bir yanılsamadır. Bu bahsedilen soruna, pozitivizmin içinden bir çözüm üretilebilmesi de mümkün değildir. Çünkü bir önceki bölümde ortaya konduğu üzere, kimyagerin incelediği deney tüpünün dışında olması gibi pozitivist de, elde ettiği bilgiyi ve o bilgiyi elde eden kendi zihnini, tüpün (toplumsal ve tarihsel belirlenimlerin) dışında görmektedir. Bu durum, pozitivizmin, kendi üzerindeki toplumsal, tarihsel ve sınıfsal bağlamdaki belirleyicilerini kendisinin açığa çıkarabilmesini engellemekte; kendisini, tarihdışı ve toplumu dışarıdan tarafsızca gözlemleyen bir hakem olarak sunmasına yol açmaktadır.

Öte yandan pozitivizm, sadece tarafsızlık savunusunun geçersizliği nedeniyle ürettiği yanılsama için değil; toplumu ve tarihi anlayabilmenin uygun araçlarını sunmadığı için de kusurludur. Yani pozitivizm, bir yandan statüko adına hegemonik bir araca dönüşüp ve buna rağmen bir yandan da tarafsız olduğunu iddia ettiği için kusurludur; ama bunun yanında, bu amacı gerçekleştirmek için ortaya koyduğu toplum ve tarihi kavrama yöntemi bilimsel anlamda başarısız olduğu için de kusurludur. Bunun temel nedeni, pozitivizmin,

bilimi görüngüler alanına hapsedmesidir. Sıradaki kısımda bu konu ele alınacaktır.

Görüngülerin Ötesine Geçmek

Comte, pozitivistliğini, kendi döneminin toplumsal düzenini olumsuzlayanlara -yani, onu değiştireceklerine- karşı yöneltmişti. Bu olumsuzlamadan sakınmanın bir yolu, kişinin, bilim verilerinin üzerinde temellendiği duyuların ötesine gidemeyeceği fikrini savunmaktı. Bu, toplumsal bilimcinin, bir bilimci olarak, sadece gözlem yapıp rapor yazabileceği anlamına gelir (Hartung, 2006: 199).

Pozitivizmin, bilimi ampirik olarak sınanabilir önermelerin incelemesiyle sınırlandırmasının doğrudan bir sonucu, pozitivist zihinsel muhakemenin görüngülerde kalması (yani bilgiyi, algılar alanına hapsedmesi) ve bilimsel incelemelerin etrafına kesin kotalar ve bilinemez alanlar serpiştirerek düşünsel girişimi sürekli olarak sınırlandırmasıdır. Comte'un metinlerinde bu yasaklar, açık biçimde ifade edilirler:

Pozitif açıklamalarımızda hatta en eksiksizlerinde, aslında hiçbir zaman fenomenleri doğuran nedenleri göstermek savında olmadığımızı ve [...] yalnızca bu fenomenlerin oluşum koşullarını kesin bir biçimde analiz etmek ve olağan ardışıklık ve benzeşim ilişkileriyle onları birbirine bağlamak iddiasında olduğumuzu herkes bilir (2001: 38).

Gerçek bilim, türü ne olursa olsun, nedenleri ve özleri gereksiz yere araştırmaktan vazgeçerek [...] gözlemlenmiş olgular arasında kurulmuş kesin ilişkilere dayanır (2001: 102).

Aslında Comte, bilimsel düşünüşün en ideal örnekleri olarak sunduğu Newton'un yerçekimi teorisi ve Fourier'in ısı teorisini örnek gösterirken, bu teorilerde kendisini hayran bırakan özelliğin, yalnızca elde edilen bilgilerin kesinliği ve genelliği olmadığını; bu teorilerde özlerin ve nedenlerin sorgulanmamış olmasının da takdire şayan olduğunu ifade etmektedir. Sırasıyla Newton'un yerçekimi teorisi ve Fourier'in ısı teorisi hakkında Comte şu notları düşer:

Bu çekimin ve bu ağırlığın özlerinde ne olduklarını, nedenlerinin neler olduğunu belirlemeye gelince, bunlar her zaman çözülemez olarak düşündüğümüz, artık pozitif felsefenin kapsamında yer almayan ve bizim sağduyulu bir biçimde tanrıbilimcilerin imgelemine ve metafizikçilerin inceliğine bıraktığımız sorulardır. [...] Bugün hiçbir akli başında zihnin daha ileriye gitme olanağı yoktur (2001: 38-39).

Aslında, felsefi karakteri çok yüksek düzeyde pozitif olan bu çalışmada, araştırmacı hiçbir şekilde ısının öz doğasını araştırmaya girmeksizin ve ısı veren madde yandaşları ile ısıyı evrensel bir eterin titreşimlerine dayandıranlar arasındaki çok ateşli tartışmaya değinmeksizin (yalnızca bu tartışmanın anlamsız olduğunu

göstermek için değinmiştir) en önemli yasaları ve termolojik fenomenlerin en belirginlerini açıklamıştır (2001: 39).

Görüldüğü gibi pozitivizm, görünürdeki bilim savunuculuğuna rağmen; aslında bilim insanını yeni bilinmezleri öğrenmeye teşvik etmektense, bunun tam tersini yapar; daima bir yerlerde, “buradan ötesi, bilim-dışıdır” diyerek düşünceyi sınırlandırır. Yerçekiminin nedenini veya ısının asıl kaynağını araştırmak dahi, Comte’un çizdiği sınıрын (ampirik olarak sınanabilir olma sınıрынın) ötesine geçmektir. Bu nedenle Comte aslında, Orhan Hançerlioğlu’nun (1995: 283) vurguladığı üzere, “daha ilk adımda, felsefeyi olduğu gibi, bilimi de yasaklamaktadır” ve pozitivizm, “bilimcilik savına rağmen bilime karşı ve bilimdışı” bir düşünce olarak kabul edilmelidir (Hançerlioğlu, 1995: 290).

Ampirik bilginin fetişleştirilmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek yanılsamaları Bertell Ollman, Roma mitolojisinden Cacus’u anımsatarak göstermiştir. Cacus efsanesi şöyledir: Bir mağarada yaşayan ve yarı insan-yarı canavar olan Cacus, geceleri, civar köylerdeki öküzleri çalmak için mağarasından çıkar. Çaldığı öküzleri başlarından iterek yani geriye doğru sürükler ve mağaraya götürür. Bu sayede köylüler, Cacus’u suçlayamazlar çünkü ayak izleri mağaraya doğru değil; tam tersine, mağaradan dışarıya doğrudur. Ve bu hikâyeyi özetledikten sonra Ollman şunu ekler:

Eğer öküzlerini kaybeden bu köylüler bugün herhangi bir Amerikan üniversitesinde metodoloji dersi alsalardı ne olup bittiğini anlamak için önce ayak izlerini dikkatli bir şekilde sayar, sonra her birinin boyunu ölçer ve elde edilen sonuçları bilgisayara yüklerlerdi. Ulaştıkları sonuç tüm bu meşakkatli sürecin ardından yine değişmeyecekti ama: öküzler kırdı kayboldu. Buradaki temel sorun gerçekliğin aslında kendi görüntüsünden daha fazla bir şey olması ve bu bakımdan da sadece ve sadece görüntülere, gözümüze çarpan anlık ve dolaysız verilere odaklanılmasının son derece yanıltıcı sonuçlar vermesidir (2006: 30).

Özetle bilimsel bilgiyi ampirik olarak gözlenebilir olanla sınırlayan bir bilim anlayışı, gerçekliğe ulaşmakta fazlaca bir yol kat edemeyecektir. Çünkü Öngen’in (2008: 35) ifadesiyle, “bilimin, günlük/basit/sıradan gözlemlerin ve ortak duyunun yanıltıcı aşıkârlığına meydan okumalarla gelişen bir sosyal edim olduğunu, bilimin gelişmesinin de, bugüne kadar hep bu meydan okumalarla gerçekleştiğini” kabul edersek; pozitivist bir bilim anlayışının, iddia ettiğinin aksine sadece felsefeye değil; aslında bilimin kendisine de savaş açtığı görülmektedir.

Ancak tam da bu noktada, ampirik bilgi kullanımı ile pozitivizm arasındaki ilişki hususunda kavramsal bir netliğin sağlanması gerekmektedir. Zira literatürde sıkça tartışılan başka pek çok terim için söz konusu olduğu gibi, pozitivizmin içeriği de günümüzde giderek bulanıklaşmaktadır. Buraya kadar

yapılan tüm açıklamalardan açığa çıktığı üzere, bu çalışmada pozitivism, ampirik bilgi kullanımına kesinlikle indirgenmemektedir. Pozitivism bu çalışmada, 19. yüzyılın ortasında Fransa'da, ampirizmi doğa bilimlerinden devralarak toplumsal incelemelere uyarlamaya çalışan ve bu amaçla onu kendine özgü belirli bir genel kuramsal çerçeve içine oturtan, kapsamlı bir düşünce sistemi olarak anlaşılmaktadır. Bu itibarla pozitivism, epistemoloji alanında ampirik bilgi kullanımını elbette içermektedir; ancak bu, kuramın sadece bir ayağıdır. Çünkü ampirik bilgi, oturtulduğu genel kuramsal çerçeveye göre, örneğin David Hume'da olduğu gibi, kuramı yeri geldiğinde şüphecilığe de götürebilir. Aynı şekilde, ampirik bilgi kullanımının yol açacağı siyasal sonuçlar da birbirinden oldukça farklılaşmaktadır. Sözgelimi John Locke'un '*tabula rasa*' çıkışı, üstünlüklerinin doğuştan geldiğini savlayan aristokrasi karşısında, dönemi açısından devrimci bir çıkıştır. Hatta çok daha önce, Galileo, Kepler ve Newton gibi düşünürlerin elinde de ampirik bilgi kullanımı, mevcut egemenlik ilişkilerinin temellerini oyan bir işlev görmüştür. Çünkü uhrevi ve mistik kavrayışlara karşı ampirik bilginin savunusu, bilginin kaynağının yeryüzüne indirilmesi anlamına gelmiştir ve tarihsel açıdan bu, monarşi-aristokrasi-kilise ittifakına karşına indirilmiş en büyük darbelerden biridir.

Bu itibarla, tüm düşünce tarihi boyunca her alanda ve her türlü ampirik bilgi kullanımını bir çeşit 'pozitivism' olarak nitelemek, konuyu fazlasıyla basitleştirerek kavramsal bir bulanıklığa sebep olacaktır. Burada kritik olan, bu türdeki bilginin hangi alanda ve kuramın genel bütünlüğü içerisinde nasıl bir işlevle kullanıldığıdır. Yani ampirik olarak elde edilen parça bilginin, kuramın genel bütünlüğü içinde nasıl anlamlandırıldığı, hem o kuramın bilimsel niteliğini hem de siyasal sonuçlarını değiştirmektedir. Bu bilgi türü pozitivistlerin ellerinde, çalışma boyunca detaylandırılan yöntembilimsel ilkeler dolayısıyla statükocu amaçlara hizmet edecek ve eleştirel düşünceyi frenleyecek biçimde kullanılmıştır. Çünkü toplum hakkında elde edilebilecek bilimsel bilgi, pozitivismde *sadece* ampirik biçimde sınanabilir olanla sınırlanmış, öznenin dışında *doğallaştırılmış* ve tüm bunlar, düşünen öznenin karşısına bir çeşit frenleyici olarak çıkartılmıştır.

Öte yandan, bilimsel bilginin, bu şekilde sadece gözlenebilir olanla sınırlanması, pozitivismin *toplumsal bütünlük* anlayışını kendi epistemolojisiyle çelişir hâle de getirmektedir. Üstelik bu durum, daha önce ifade edilen politik sonuçları destekleyecek bir kavrayışa uygun yanılsamalara da zemin hazırlamaktadır. Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

Pozitivismde Parça-Bütün İlişkisi

Pozitivist öncüllere dayalı olarak sosyal bilimlerde üretilmeye çalışılan kuramlar oldukça çeşitlilik göstermekle birlikte, 'parça-bütün' kurguları itibariyle de bir genellemeye tâbi tutulabilirler. Bir 'organizma' olarak (Herbert

Spencer), bir 'sistem' olarak (David Easton), bir 'işlevler ve iş bölümü toplamı' olarak (Émile Durkheim) vb. farklı içerikler verilse de pozitivist paradigmanın kuramsal soyutlama olarak 'bütün'e karşılık düşen araştırma evreni toplumdur. Dolayısıyla pozitivism, toplumsal incelemelerde 'parça'ların, daima bu 'bütün'ün ışığı altında görülmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁸ Başka bir ifadeyle, pozitivism, toplumsal bütünü kendi varlığının, o bütünlüğü oluşturan parçalara öncelenmesi gerektiğini savunmuş; yani toplumu, onu oluşturan parçalarının toplamından daha fazlası olarak kabul etmiştir. Buradan kalkarak da, bu bütünlüğün kendisinde, parçaların sistematik ve tutarlı bir ilişkisinin mevcut olduğu fikrine ulaşmıştır.

Bu noktada, organizmacılık fikrine bir parantez açmak gereklidir. Yukarıda ifade edilen 'parça-bütün' anlayışı, pozitivistleri, zorunlu olmayan bir biçimde ama sık sık organizmacılığa götürmüştür. Gerçekten de organizma analojisi, pozitivist düşünce içinde daha ilk döneminden beri mevcuttur. Talcott Parsons, Durkheim'in (özellikle de onun, 1893 yılında yayınlanan ve mekanik dayanışma-organik dayanışma karşılaştırmasının yer aldığı *Toplumsal İşbölümü* adlı eserinin) mirasçısıdır ve Durkheim da, organizma fikrinin Comte'ta bulunan nüvelerini devralmıştır. Dolayısıyla bugün, toplum ile organizmanın işleyişi arasında bir bağıntı kurulmasında akla ilk olarak işlevselciler geliyor olsa da, aslında bu analoginin nüveleri, pozitivism içinde Comte'a kadar götürülebilir ve dahası, henüz 19. yüzyılın ortalarında Spencer tarafından sistematize edilerek savunulmuştur. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, 'bütün'ün, onu oluşturan 'parça'ların toplamından ibaret olmadığı fikri, pozitivistleri kaçınılmaz olarak organizmacılığa götürmek zorunda değildi; çünkü bu bütünlük, kendi içinde çelişkili ve çatışmalı bir biçimde de okunabilirdi. Dolayısıyla organizma analojisi, pozitivism içindeki yaygınlığını, pozitivist 'parça-bütün' ilişkisinden çok; onun ideal ülke tasarımına borçludur: Organizma fikri, toplumun, düzenli ve istikrarlı; sınıfları net biçimde katmanlaştırılmış, görevleri ve hakları belli, birbirlerini tamamlayan bir ahenk içinde çalışması gerektiğine dair ideolojik motiflerden beslenmektedir.

⁸ Mill, topluma dair genel yasaları bireylerin davranışlarından çıkarsaması ve bununla ilişkili olarak, Comte'un fazlasıyla küçümsediği psikolojinin bulgularını çok değerli bir bilgi kaynağı olarak görmesi nedeniyle pozitivismin 'parça-bütün' kurgusunda bir istisna olarak kabul edilebilir. Mill'deki bu farklılığın bir nedeni, üzerindeki bariz Jeremy Bentham (faydacılık) etkisidir ve bu etkinin en önemli siyasal sonucu da, Mill'in düşüncesinde bireyin, Comte'un düşüncesine kıyasla çok daha ön plana çıkmış olmasıdır. Burada yer kısıdı nedeniyle, Comte ile Mill arasındaki düşünsel süreklilikler hakkında detaylı bir tahlile girişilemeyecektir. Ancak tüm olguların aynı yöntembilimsel ilkeler uyarınca bilinebileceğini; şeylerin doğalarının ve onların gizli nedenlerinin insan zihni tarafından bilinemeyeceğini ve ampirik gözlemin dışında hiçbir çıkarsamanın 'bilimsel bilgi' olarak nitelenemeyeceğini öne sürerken Mill'in, Comte'un izinde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ayrıca Mill, bilimsel faaliyeti, olgular üzerindeki insanî kontrolü ve kestirimleri mümkün kılmaya yönelik bir çaba olduğunu savunurken de Comte'un temel tezlerini sürdürmüş olur.

Organizmacılık hakkında açılan bu parantezi kapattıktan sonra, pozitivistizmin bütünlük anlayışının, bizzat kendi epistemolojisiyle dahi uyumsuz olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Aslında bu tutarlı, uyumlu, sistematik ve kendiliğinden bütün anlayışı, epistemolojik zeminde kovulan felsefi düşüncenin, arka kapıdan içeri alınmasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla pozitivistizm, kuramsal kurgulamaya karşı cephe alıyor olsa da, yine dönüp dolaşıp felsefenin alanına girmektedir. Nitekim Russel Keat ve John Urry, Comte üzerinden bu çelişkiye işaret eder:

Comte değişmez ve sabit diziler üretenin toplum olduğunu ileri sürerken ‘toplum’ kavramını, gözlemlenemez olana işaret eden bir kavram olarak kullanır. Böylece Comte’a göre ‘sosyal’ veya ‘toplum’, diğer fenomenlerin var olmasına veya dayanmasına neden olan gerçek bütünlüklere işaret etmektedir. Sonuç olarak, Comte burada, kendi pozitivist bilim felsefesine göre metafizik olduğu için reddedilmesi gereken bir açıklama tarzı kullanmaktadır (2001: 124).

Yukarıda ifade edilen çelişki bir yana, pozitivistizm, tek meşru bilgi kaynağı olarak ampirizmi ilân etmesi nedeniyle bilgisinin elde edileceği olgular evreninin bütünlüğünü sağlamada da başarısız olmaktadır. Çünkü bilginin ampirik olarak gözlemlenebilir olanla sınırlanması, pozitivistizmin elde edebildiği parça bilgilerin, toplumsal bütün karşısında anlamsızlaşmasına yol açmaktadır. Böyle bir epistemolojiyle elde edilen parça bilgiler, bütünlükten bağımsız bir biçimde evrensel bir geçerliliğe ve mutlaklığa ulaşma eğilimindedir. Yani pozitivistizm, ampirik olarak parça parça yakaladıklarının, tümel (*total*) gerçekliğin parçaları olduğu ve bu yönüyle de bütün karşısında göreceli olduklarını ön-kabul olarak ortaya koymasına rağmen; pozitivist bir araştırma, parçanın ‘bütün’ içerisindeki anlamını yitirecek biçimde, *parça parça gerçeklikler* hâline gelmektedir. Pozitivistizmin bu çelişkiye nasıl sürüklendiği, aşağıda adım adım incelenecektir.

Daha önce de ifade edildiği gibi pozitivistizm, kuramsal kurgular aracılığıyla zihne işlenen ilişkilere değil, olgulara yoğunlaşır. Pozitivistizm baktığı yerde öncelikle olguları görüp, bunlardan elde ettiği ampirik ve kesin bilgileri kurama taşıdığı için; toplumsal bütünlüğü, süreçlerin ve koşulların devinim hâlindeki ilişkiyel ve somut bir aradılığı olarak göremez. Bu yüzden, kuramsal boyutta bir yandan parça karşısında ‘bütünün önemi’nden bahsederken, bir yandan da eline, o bütünlükle ilişkisi gölgelenmiş ve tarihsellikten yalıtılmış parça parça sonuçlar yapıştır. Bu çelişkiye yol açan temel faktör, kuramsal kurgulamanın reddi ve onun yerine; toplumun kuramsal olarak değil, nomolojik (yasal) olarak açıklanması ve gözlemlenilebilir olgulara yoğunlaşarak bunların ötesine (mekanizma, ampirik olarak gözlemlenemeyen yapılar, öz vb.) geçilmemeye çabalanmasıdır. Yani pozitivistizm baktığı yerde ilişkileri değil, olguları gördüğü için; ‘bütün’ü (yani toplumu) yine parça bilgilerle açıklamaya yönelmektedir. Bu durumda ‘bütünün önemi’ vurgusu, asla hayata geçirilemeyecek bir ön-

kabulden ibaret olarak kalır. Çünkü parçalara ait bilgilerin, toplumsal ve tarihsel süreçlerle olan ilişkisi sürekli kopar: Hukuk konu edilirken siyaset, siyaset konu edilirken ekonomi, ekonomi konu edilirken onun tarihselliği, tarih konu edilirken insanlar, insanlar konu edilirken tarihsel koşullayıcılar, bilinç konu edilirken varoluş koşulları vb. ögeler birbirleriyle ve içine yerleştikleri bütünlüğe sürekli olarak ilişkisiz hâle gelirler. Böylelikle elde edilen parça bilgiler artık, bütün karşısında göreceli değil, ondan bağımsız bir geçerliliğe ulaşmış olur. Özetle Ollman'ın (2006: 33) da ifade ettiği gibi, araştırmaya “bütünden değil de birbirlerinden bağımsız olarak anılan parça veya parçalardan başlamak [o parçalar arasında ontolojik] bir bağlantısızlık varsaymak anlamına gelir ki bu daha sonra yapılacak bir ilişkilendirmenin asla onaramayacağı çarpık bir yorumu da beraberinde getirir.” Hâlbuki bir şeyin, hangi ilişkiler örüntüsü içerisinde var olduğu, o şeyin ne olduğunu da tayin eder. Bunun için de pozitivistin, ampirik olarak gözlemlenemeyen ilişkileri soyutlaması, yani kuramsal kurgulamaya başvurması gerekir.

Aynı konuya ilişkin bir diğer sorunsal, pozitivistin bütünlük anlayışının, statik (donuk) bir kavrayışı beraberinde getirmesidir -ki bu sorun da, ampirik olarak yakalanan ögelerin toplumsal bütünlük içinde anlamsızlaşması sorununun bir diğer yansımasıdır. Pozitivizmin bütünü, her hâlükarda, bütün ile parça arasındaki ilişkilerin kronolojik anlamda öncesini ve an itibarıyla taşıdığı potansiyelleri dışlayan, ileriye ve geriye doğru düşünmeyi zorlaştıran bir kavrayışa doğru sürüklenmektedir. Burada yine sorun, pozitivistin epistemolojik kabullerinden kaynaklanmaktadır: Pozitivizm, topluma, karşılıklı belirlenimlerin koşullandırdığı devinen bir bütünlük olarak yaklaşmak ve dolayısıyla şeyleri, daima belirli ilişkilerin ögeleri olarak almak yerine, bunun tam tersine; toplumu incelemek için öncelikle şeylere odaklandığından dolayı, ilişkiler ve bunun yanında değişimler de, o şeylere dışarıdan yapay biçimde eklenmiş özellikler olarak anlaşılır. Bu durumda, mantıksal düzlemde ögeler, birbirlerinden ayrı, bağımsız ve donuk hâlde düşünülürler. Yani belirleyen, belirlenenden bağımsızdır ve ilişki içerisinde o (belirleyen), belirlenenden ve ilişkiden bağımsız bir önceliğe sahip kılınır. Bu bakış açısından; şeyler varolurlar, ilişkiler içerisinde girerler ve belki değişirler. Çünkü belirleme (veya neden olma), bir bilardo topunun diğerine çarparak harekete ve değişime neden olması şeklinde anlaşılır. Özetle ilişkiler, şeylere öncelenmediği ve o ilişkiler, o şeyin ne olduğunun bir parçası olarak alınmadığı müddetçe; toplumsal bütün, devinimsiz (donuk) ve birbirlerine anlık ve çoğunlukla tek yönlü temaslarda bulunan parçalar yığına dönüşür.

Bu kavrayış, bütünü, zamanın sürekli akışı içinde devinen bir nitelikte değil, bir fotoğraf karesinde olduğu gibi- donuk bir biçimde görülmesi sonucunu doğurur. Bu şekilde “pozitivizm, kendi ilkeleri doğrultusunda belirli

bir anda algılanan gerçekliğe mutlaklık tanır” (Çulhaoğlu, 2002: 213) ki bu gerçekliğin içeriği de, sadece ampirik olarak deneyimlenenlerle sınırlıdır. Yani pozitivism için, sosyal dünyanın gerçekliğinin olgusal varoluşu, devinmekte olan bir tarihsel süreklilik içerisinde hareketli bir biçimde algılanmadığından; verili bir tarihsel dönemdeki toplumun veya toplumsala ilişkin olanın kuramsal açıklamasından çok, yasal (nomolojik) olarak bilinmesi söz konusu olur.

Sonuçta pozitivism, gerçekliğin kesin bilgisini açındıracak olan yasaları ya da bu yasaların sistematik bütünlüğünü keşfettiği iddiasındadır. Ancak, ‘bütün’ olarak, kendisinde sistematik açıklamaların önceden verili olduğu kabul edilen toplum, tarihin belirli bir noktasında ampirik gözleme dayanılarak kurama taşındığında, tarihsel görelilikten bağımsız bir model hâlini almaktadır. Pozitivizmin, tarihsel hareket içerisinde ele aldığı her şeyi statikleştirmesi bundandır. Pozitivizm, tarih içerisindeki seviye ölçütü olarak bir tepe noktası belirler ve ‘bütün’ kategorisine sokabileceği diğer örneklerin, tarih içerisindeki konumunu o tepe noktasına oranlayarak belirlemeye çalışır. Spekülatif düşünceyle çelişkili ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda pozitivism, ampirik olarak kuramına taşıyabileceği tek deneyim alanı olan kendi gününün deneyimini, bir model olarak, bir bilimsel kesinlik olarak ortaya koyar. Bu tepe noktası, 19. yüzyılda sanayileşmiş, kapitalistleşmiş, modern Batı toplumdur. Çünkü pozitivismin içerisine doğduğu ve dolayısıyla ampirik olarak gözlemleyebileceği sadece bu dönemdir.⁹

Özetle pozitivismde, belirli bir anda algılanabilen gerçeklik, olmaması gerektiği kadar *mutlak* bir statüye ulaşır. Kanıtlanmış ve sınanmış sayılan bilginin, pozitivismin donuk ampirizmi neticesinde mutlak bir niteliğe bürünmesi, sürekli devinim içerisinde olması kaçınılmaz olan toplumsal bütün içindeki yerinin statikmiş gibi algılanmasına yol açar. Ayrıca pozitivism, kendisini tarihten ve toplumdan, incelemelerini sürdürdüğü olgular zemininden tamamen ayrı varsaydığı için, bir düşünce biçimi olarak kendisi ile içinde yer aldığı koşullar arasındaki tarihsel ve toplumsal bağlantıları da kuramaz. Dolayısıyla belirli bir toplumsal bütünü, genel ve tarihsel belirlenimine nihaî olarak kavuşmuş bir ideal olarak ortaya koymasıyla pozitivism, hem belirli bir toplumsal formasyonu uyulması gereken bir ülkü derecesine yükselterek, hem de mevcut toplumun kurulu biçimini kendi mantığıyla ‘bilimsel gerçekler’ olarak dogmalaştırarak, verili olan toplumsal sistematikten taşan her fikri ‘metafizik’ ve ‘ideolojik’ olarak etiketler. Böylelikle, aslında bizatihi kendisi ideolojik bir boyut kazanır.

Üstelik pozitivism tüm bunları, dayandığı mutlak ‘özne-nesne’ ve ‘bilen-bilinen’ ayrımlarından kesinlikle ödün vermeksizin, yani ideolojik bir işlevi her

⁹ Nitekim antropoloji alanındaki ilk pozitivist araştırmacılar, ilkel olarak sınıflandırdıkları toplumlara, gelişmiş Batı toplumunun önceki evrelerini tasvir edebilmek için gitmişlerdir.

yerde ‘bilimsel olmayan’ olarak damgalamasıyla eşzamanlı bir biçimde yapar. Hâlbuki pozitivizm, değer yargısını reddettiği her yerde değer yargılı (ve statükodan yana değer yargılı) bir pozisyonda durmaktadır.

Sonuç

Tarih boyunca siyasal iktidarların ve varolan toplumsal düzeneklerin sürdürülmesi adına, hem doğrudan ve dolaylı olarak ‘zor’a (hukukî, askerî ve siyâsî) hem de ‘ikna’ya (onay, rıza, uzlaşma ve itaate) ihtiyaç duyulmuştur. Comte ve Durkheim’ın öncülüğünde pozitivizmin ortaya çıkışındaki temel motivasyon da, 19. yüzyılda Fransa’daki toplumsal yapının bekası yolunda ihtiyaç duyulan ‘ikna’nın (rıza, itaat, onay ve uzlaşmanın) örgütlenmesi, yani hegemonyanın tesis edilebilmesi ihtiyacıdır. Pozitivizmin yöntembilimsel ilkeleri de, bu politik misyonuyla uyum içindedir. Başka bir ifadeyle, pozitivizmin ortaya çıktığı dönemdeki hegemonik bunalım koşulları ve pozitivist düşünürlerin açık bir biçimde mevcut düzenden yana olan politik tutumları, pozitivizmin yöntembilimsel ilkelerinin mevcut düzenden yana bir siyaseti mümkün kılacak bir niteliğe sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Böylelikle pozitivizm, mevcut toplumsal düzeneğin ihtiyacı olan ideolojik tasarımları üreterek düzenin stabilizasyonuna hizmet etmiştir. Tarihteki bütün büyük dönüşümleri geçmişe göndermesi; bilimi, bir ‘din’ formuna sokarak insanları sorgulamaya değil itaate yönlendirmesi; görüngülerin ötesindeki özlerin, mekanizmaların, yapıların tartışılmasını ‘bilim-dışı’ ve ‘metafizik’ ilân etmesi; doğa bilimlerinde olduğuna inanılan kesinliği toplumun bilimine yansıtmaya çalışması vb. tüm önermeleri, pozitivizmin, yukarıda özetlenen politik misyonunun düşünce düzeyindeki farklı uğraklarıdır. Pozitivizmin, tarihi boyunca gördüğü resmî destek bu açıdan anlamlıdır. Dolayısıyla, pozitivizmin ‘tarafsızlık’ ve ‘ideolojiden arınmış olma’ söylemleri yanıltıcıdır. Pozitivizm, özellikle erken dönemdeki temsilcilerinin metinlerinde çok net bir biçimde görülebileceği üzere siyasetin bilfiil içindedir ve doğduğu tarihsel koşulların sınıfsal ve siyasal çekişmeleri içinde her zaman bir taraftır.

Bu açıdan bakılınca pozitivizmin, toplumsal çelişkileri ‘birey ile devlet’ ve ‘birey ile toplum’ ilişkileri üzerine kurduğunu ve böylelikle kolektif çıkar çatışmalarını dikkate almadığını veya bunlara yeterli önemi göstermediğini düşünmek bir yanıla doğru, diğer yanıla ise tamamen yanlış bir tespit olacaktır. Böyle bir eleştiri bir yanıla doğrudur; çünkü gerçekten de Comte, Durkheim veya Parsons gibi isimlerde hep, yukarıda ifade edilen öğeler (‘birey ile devlet’ ya da ‘birey ile toplum’) ön plana çıkarılır ve ‘çatışma’ denilince, bunlar arasındaki ilişkilere odaklanılır. Ne var ki bu eleştiri (pozitivizmin toplumdaki kolektif çıkar farklılıklarını ya dikkate almadığı ya da yeteri kadar dikkate almadığı eleştirisi), sadece metodolojik düzeyde doğrudur. Çünkü aslında burada, metodolojik düzeyde tam da bir örtbas etme durumu söz

konusudur. Pozitivizmin doğuş sebebi zaten, tam da bu düzeydeki çıkar çatışmalarının (19. yüzyıldaki sınıf çatışmalarının) varlığı ve bunlardan duyulan kaygıdır. Pozitivizmin ortaya çıkışındaki temel espri, 19. yüzyıl boyunca başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa’da süregelen sınıf çatışmalarının soğutulması, çıkarların ortaklaştırılması (hiç değilse öyleymiş gibi gözükmesi) ve toplumsal sistemin sendelemeden, kösteklemeden işleyişinin mümkün kılınması isteğidir. Yani aslında bu tür çatışmaların varlığı ve yol açabileceği ‘tehlike’ler, değil küçümsenmek; tam tersine, gerçekçi bir biçimde fark edilmiş (burada erken dönem pozitivistlerinden Spencer kısmen hariç tutulabilir) ve bu yüzden teori, ‘birlik’, ‘düzen’, ‘uzlaş’ ve ‘ortak çıkar’ gibi kavramlarla dolup taşmıştır. Dolayısıyla, tam da bu kaygılar yüzünden sınıf çatışmaları, metodolojik düzeyde ‘anomali’ durumlar olarak *olağandışı*laştırılmış; iş, ‘normal’i incelemeye geldiğinde, kolektif çıkar çatışmalarının varlığı örtbas edilerek çatışmalar, bencillik ve özgecilik (altruizm) vb. tartışmalar etrafında ele alınmıştır. Böylelikle kolektif çıkarlar veya beklentilerin farklılıkları, bunlara yol açan nesnel koşullardan kopartılarak ya *olağandışı*laştırılmış ya da bir ‘yanılsama’ olarak kabul edilmiştir. İşçi-işveren ve işverenlerin kendi aralarındaki çıkar farklılıkları vb. çelişkiler, pozitivizmde, yapısal şartların koşullandırdığı bir gerçeklik değil; tek tek bireylerin bencilliklerinin, ahlâkî noksanlıklarının yol açtığı bir yanılsama veya geçici bir durum olarak görülmüştür. Bu yönden, pozitivizme göre toplumun *normal* bir işleyişi, tek tek bireylerin gündelik edimlerinde toplumsal normlar tarafından zorlanmışlığı ve buna bağlı çatışmaları içerebilir; ancak bu işleyişte kolektif çıkar farklılıkları, özellikle de sınıf çatışması diye bir şeyin varlığı söz konusu olamaz.

Pozitivizmin, Comte’tan günümüze 150 yılı aşkın bir tarihi vardır. Comte ve Durkheim haricinde bu çalışmada kendilerinden kısaca bahsedilen veya hiç bahsedilmeyen isimler üzerinden pozitivizmin tarih içerisindeki yolculuğunun başka duraklarına bakılması hâlinde, hem yöntembilimsel hem de siyasal açıdan pozitivizm adına bir takım yeniliklerden bahsedilebilmesi mümkündür. Ne var ki kalıcılaşan yöntembilimsel önermelerinin, süreklilik arz edeceği politik sonuçları da olacaktır.

Bunlardan en önemlisi, Aydınlanma’nın bir çocuğu olan pozitivizmin, kendisini nerede ve nasıl sunarsa sunsun, daima onun aktif, dönüştürücü ve eleştirel yanının budanmasına hizmet etmesidir. Aslında pozitivizm bir yandan, Orta Çağ’ın ideolojik örüntüleri ve ‘tanrı kanunları’ karşısında düşüncenin ampirizm yoluyla dünyevileştirmesinde, Aydınlanma’nın ve kapitalist devrimlerin tarihe yaptığı müdahaleyi ideolojik olarak benimser, olumlar. Bu açıdan pozitivizm, Aydınlanma’nın bir çocuğudur ve 19. yüzyıl Fransa’sında *Ancien Régime* taraftarlarının muhalefetine karşı, mevcut rejimin hizmetindedir. Ancak pozitivizm aynı zamanda, toplumlara ve tarihe ilişkin elde ettiğini

düşündüğü bilgileri ‘doğa kanunu’ mertebesine yükseltmeye yönelerek dogmalastırır. Bu tutum ise, mevcut rejimi aşmaya yönelik toplumsal muhalefete karşı geliştirilen statükocu bir dirençtir. Sonuçta pozitivizmin yöntembilimsel ilkeleri, hem geçmişin ideolojik örüntüleri hem de yeni siyasal sıçramaları hedefleyen siyasal düşünceler karşısında, içinde yaşadığı mevcut toplumsal düzeneği şiddetle savunabilmesi için gerekli olan metodolojik zemini hazırlar -ki Comte’un ‘düzen ve ilerleme’ sloganı da bu tutumun sarih bir ifadesidir. Özetle pozitivizm, bir yandan Aydınlanma’nın ve Fransız İhtilali’nin tarihe yaptığı siyasi müdahalenin benimsenmesi, diğer yandan da tarihi, insanlığın olası yeni müdahalelerinden sakınma kaygısının bir ürünüdür.

Dolayısıyla pozitivizm aslında 18. yüzyılda Aydınlanma ile başlayan düşünsel fırtınaların dindirilmesine yönelik bir çaba olarak da okunabilir.¹⁰ Çulhaoğlu’nun (2002: 232) vurguladığı gibi; “Aydınlanma’nın pozitivist deli gömleği giyip ampirizme ve evrimciliğe teslim olduğu elbette doğrudur. Ama Aydınlanma’nın daha doğuştan pozitivist deli gömleğiyle dolaştığı ve bunun dışında her tür giysiye ‘yakışmıyor’ diye fırlatıp attığı söylenemez.” Bu açıdan pozitivizm, Aydınlanma’nın bir çocuğu olmakla birlikte, yine de onunla özdeşleştirilemez. Pozitivizm daha ziyade, Aydınlanma’nın bir çeşit ‘fren’i olarak görülmelidir.

Öte yandan pozitivizmin gördüğü politik işlevlere rağmen toplumun tarafsız hakemliğine soyunmasının ortaya çıkardığı yanılısma ne kadar önemli görülürse görülsün, pozitivizmin bu çelişkisi, onun sorunlu yanlarından sadece biridir. Çünkü pozitivizmin kullandığı yöntembilim aynı zamanda, toplumun ve tarihin incelenmesinde kendi politik amaçlarına uygun yanılısmaları üretmesi açısından da sorunludur.

Sonuçta pozitivizm, bir yandan teolojiye, skolâstiğe, dogmalara karşı olduğunu ilân edip bilimin savunusunu ve bilginin ilerletilmesini kendisine şiar edinir. Ancak diğer yandan da insanları, pozitivist düşüncenin siyasal çıktılarını biat etmeye, onları politik açıdan edilgenleştirmeye, bilginin ilerletilmesinden çok onun sınırlandırılmasına ve böylelikle düşüncenin kısırlaştırılmasına yönelir. Bu nedenle pozitivizmin sadece, ‘olan-olması gereken’, ‘bilim-felsefe’ vb. ikilikleri üzerinden eleştirilmesi yeterli değildir. Bu, bir açıdan, pozitivizm ile bilimin özdeşleştirilmesi anlamına da gelecektir. Hâlbuki pozitivizmin sorunu, sadece ‘olması gereken’in tartışılmasını ve felsefeyi yasaklaması değildir; pozitivizm eliyle ‘olan’ın tespit edebilmesi de mümkün değildir.

¹⁰ Oysa günümüzde özellikle post-modern eleştiri dalgasının tazyiki altında ‘pozitivizm’ kavramı, bazen açıktan açığa bazen de örtük bir biçimde -Fransız aydınlanmacıları ve Marksizm de dâhil- tüm 18. ve 19. yüzyıl düşünce ekollerini kapsayan bir içeriğe doğru genişletilerek kullanılabilir. Böylelikle, tüm insanlık tarihi boyunca düşünce dünyasının belki de en yaratıcı olduğu bu dönem, ‘toplum mühendisliği’, ‘ilerleme’ fikri vb. -sözde- ortak öğeler üzerinden “özet”lenebilmektedir.

Çünkü pozitivism, görünürdeki bütün bilim yüceltmelerine rağmen, aslında bilimin doğasına da en zıt bir pozisyonda durmaktadır.

Kaynakça

- Althusser, L. (1984), *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi*, (Ö. Sezgin Çev.), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Bağçe, H. E. (Ed.) (2006), *Frankfurt Okulu*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Benhabib, S. (2005), *Eleştiri, Norm ve Ütopya: Eleştirel Teorinin Temellerine Dair Bir İnceleme*, (İ. Tekerek, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, T. (2013), *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*, (Ü. H. Yolsal, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Comte, A. (1974), *The Positive Philosophy*, (Trans. H. Martineau), AMS Press Inc., New York.
- Comte, A. (2001), *Pozitif Felsefe Kursları* (E. Ataçay, Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Cornforth, M. (2006), *Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak*, (T. Ok, Çev.), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Çulhaoğlu, M. (2002), *Doğruda Durmanın Felsefesi: Seçme Yazılar* (1. Cilt), İstanbul: YGS Yayınları.
- Durkheim, É. (2003), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, (C. Saraçoğlu, Çev.), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Durkheim, É. (2004), *Ahlâk Eğitimi*, (O. Adanır, Çev.), İzmir: Dokuz Eylül Yayınları,
- Durkheim, É. (2006), *Toplumsal İşbölümü*, (Ö. Ozankaya Çev.), , İstanbul: Cem Yayınları.
- Giddens, A. (2003), *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, (Ü. Tatlıcan ve B. Balkız, Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1995), *Düşünce Tarihi*, , İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Hartung, F. E. (2006), “Pozitivizmin Sosyolojisi”, (T. Şahbaz, Çev.), *Pozitivizm (Bilim ve Düşünce 3. Kitap)*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, s. 195-206.
- Holz, H. H. (2014), *Frankfurt Okulu Eleştirisi*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Horkheimer, M. (2012), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, (M. Tüzel, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001), *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (N. Çelebi, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Korsch, K. (2000), *Karl Marx: Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi*, (M. Okyayuz, Çev.), , Ankara: Doruk Yayınları.
- Kuhn, T. S. (2014), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (N. Kuyaş, Çev.), , İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Lukács, G. (2006), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, (Y. Öner, Çev.), İstanbul: Belge Yayınları
- Oizerman, T. I. (1998), *Felsefe Tarihinin Sorunları*, (C. A. Kanat, Çev.), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

- Ollman, B. (2006), *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, (C. Saraçoğlu, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi.
- Öngen, T. (2008), “Bilim, İktidar ve Gerçeklik”, Candan, E., Özbolat, N. K. ve Öziş, M. (Ed.), *Bilim ve İktidar*, Ankara: Dipnot Yayınları s. 34-39.
- Popper, K. R. (2015), *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, (İ. Aka ve İ. Turan, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Therborn, G. (2006), “Frankfurt Okulu”, (H. E. Bağce, Çev.), H. E. Bağce (Ed.). *Frankfurt Okulu* (s. 19-54). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tiryakian, E. A. (2006), “Emile Durkheim”, (C. Tokluoğlu, Çev.), Bottomore, T. ve Nisbet, R. (Ed.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Cilt I, İstanbul: Kırmızı Yayınları, s. 275-344.